

Tán bolyonghatott még valami lélek-
formájú benned vagy mit tudom én mi
hisz rászedett szíved még egyre bírta
bár koponyádból csorgott el a véred
a képernyőre makacsul az élet
talán szabályos cikcakkjait írta
de amiért értelme volna élni
vak útján már nem volt módom beérni

Hisz tudtam én régóta öreges lett
járásod lett aminek lenni kellett
hogy lazult-romlott ez vagy az a részlet
de öregem is szerettem a tested
a mégiscsak hibátlan szép egészet
történhetett s történhet még akármi
tudtam húsodban ízedben szagodban
megismételhetetlen alakodban
marad a pusztulásnak ellenállni
bevehetetlen még valami fészek
ifjúságod vad édessége ott van
s ha meztelennek láttalak az éhes
kivánság ugyanúgy ajzotta testem
a közösülés kiismerhetetlen
a részletekben teljes gyönyöréhez

Bartos Tibor

EGYMÁST ÉRTELMEZŐ MAGYAR SZAVAK ÉS FORDULATOK TÁRA

Ez a szótár, ha megérem, három év múlva elkészül, így vállaltam támogatóimmál. Amíg készül, minden véleményt, a leggorombábbat is, minden adalékot, a legsoványabbat is, hálás szívvel fogadok. Csak akkor nem maradhatna ki belőle semmi, ha a teljes társadalom dolgozna rajta, nem én, egy szál magam.

Szótárértelmező

Mikor a modern építészet Ezüst Hercege, Walter Gropius a Formálás Főiskoláját alapította Moszkvában, ezzel nyitotta meg: Hogy a főiskola mi? Tudják önök is. Hogy a formálás mi? Magam sem tudom.

Jó, nem volt a szavak embere. De a szótárszerkesztő mit ér, ha nem tudja maga se, mit szerkeszt? Hogy a szótár mi, tudják önök is. S a szinonimatár?

Ejnye! Hát rokon értelmű szavak tára! – pirít rám az első bölcsészgölya. Csakhogy a szavak nem rokon értelműek eleve. Csupán házasítjuk őket naponta, akik egy nyelvet beszélünk – szűkebb hazánk nyelve járása s a táj szülőtteinek szavajárása szerint, de mégis. Társ gondolatok sincsenek készen, jóváhagyottan. Maradnak gondolatár-sításnak, ha ki-ki társítja is az esze járása szerint beszélgetésekben naphosszat, álmában éjhosszat.

Eszerint mindnyájan szinonimatóron dolgozunk? Ha ez igaz, ki is csaphatjuk az asztalra egyszer, mint bárki emberfia az élete kész regényét. Már ha időnk engedi, ugye. Talán nem vagyunk ráérős nemzet, hogy nem rukkoltunk ki országgraszólán bőséges szinonimatórral mindeddig?

Vagy olyasmibe mi nem vágunk, amiről nem tudjuk, miről jó? Hát a régiek akkor hályogkovácsok voltak? Az ábécérendbe szedett szótár újabb találmány, de az 1400 táján szerkesztett SCHLÄGLI SZÓJEGYZÉK már szinonimatór: 2140 szavát harminckét fogalomkörbe osztja szét – ilyenekbe, hogy Isten, Világ, Ember, Vizek, Szőlők, Erdők, Konyha, Szerszámok, Harcosok. A papnak tanult, de világi embernek megmaradt Pesti Mízsér Gábor, a teljes ÚJSZÖVETSÉG és Aiszóposz fabuláinak fordítója meg már hatvannégy fogalomkörbe sorolja ötnyelvű szótárának szavait 1531-ben. Vagy bugylibicskára vall-e földim, Baróti Szabó Dávid jambusokba szedett szinonimatóra, az 1784-ből való KISDED SZÓTÁR?

Egymást értelmező magyar szavak és fordulatok tárának szüksége kísértett engem is, korombelieket is mindéletemben. Itt volt pedig a mostanában újra meg újra nyomott századfordulós Póra, A PÓRA nyolcszáz fogalomkörével. Apám, ha a családi beszélgetésben vagy iskolai fogalmazványomban elakadtam, előhozatta kulcsos könyvszekrényéből, lapozott benne egy darabig, majd cifra káromkodások közepette visszatétette. Füst Milánnal együtt dolgozván Walt Whitman-fordításán, ugyancsak hiába kerestük A PÓRA segítségét. Ősz mesterem a példányába minden alkalommal bele is rötta tehetetlen szitkait vaskos ácsceruzával. Ottlik Gézával sem jártunk különbül, valahányszor előkaptuk A PÓRÁ-t. Nem is tudom, melyikük mondta, hogy nem több Póranak az esze, mint amennyit egy pesti polgári iskolai igazgató lovas szobrába önteni szokás. Ártatlan leánykákkal böngésztetni össze egy szinonimatórat! Mire aztán a szavaimat – iskolában tanult, verselemzéseken csiszolt *salját* szavaimat már tízvalahány szerkesztőségi évbe és Dickens, Franklin Benjamin meg a modernek fordításába mind belegazoltam, rávezetett egy marcali fog- és nyelvorvos, Tiszamarti Frey Antal, mi lesz a teendőm. Ő A PÓRÁ-jának lapjai közé selyempapírokat ragasztott ugyanis, és nem kiteremtettézte a lapszéleket, hanem pótolgatott áttetszően, türelmesen. Az ő sorait nyújtottam tovább, s mire a magam példányának kétfelől toldott lapjai is sűrűn megteltek, megérkezett a fénymásoló. S bár hét lakat alatt őrizték, mind a hetet leudvaroltam, és lehetett másolni a gyűjteményt nagyobb lepedőkre, s ragasztani közé újabb albumlapokat. Ilyenformán mind hosszabb sorokat pásztáztam, nem pörgettem életemben cédulakatalógust.

Aki fordít, szerkeszt, ír, annak lehető hosszú sorokon kell a szemét legeltetnie. Hízen ha tudná az ilyen, mit keres a szótárban, nem is kellene keresnie. Ha egyszer tudja. De a tudás sejtelve vezetni inkább, s hiszi, hogy jó nyomon. Majd amire véletlenül bukkan, az kell neki éppen. Merő más, mint amit keresett. Régebben csak elindultam hazulról, s mire a sarokig jutottam, rá is találtam. Mikor már szótárba gyűjtöttem, eljárhattam vele messzibbre. Apám, Füst Milán vagy Ottlik voltaképpen lehetlent követelt A PÓRÁ-tól. Sose egyetlen szón feneklünk meg. Az ábécérendes szino-

nimatárat is azért csapjuk be dolgunkvégezetlen, mert két-három társítható szó aprájával fizet ki. Ahol a bökkenő támad a tollforgató fejében, ott bizony lazítandó a teljes környék, csak úgy gördülhet el az útból, aminek az angol neve irástorlasz.

A PÓRÁ-nál alig bizonyult hasznavehetőbbnek közös mintánk és kaptafánk, A ROGET. Onnan gondolom, hogy hátaló angol és amerikai diákok zsákjából került kibibott homokszákként a tulajdonomba több példánya is a hatvanas évek egyetemi, papírfődeles változataiból. Roget, a rendszerelméleti hajlandóságú hajóorvos vagy százötven esztendeje kerek ezer rokon, ellentétes és kiegyenlítő értelmű fogalomkörbe osztályozta évtizedes tengeri hanyattatása során mindazt, amit az ő világnyelve befogott a világból. Tán kétannyi szót is, mint a pesti leánykák térdig a rózsában. Mégpedig diákok hátizsákjába csempészendő következetességgel, annyira, hogy a mára százötven esztendőes THESAURUS-a szinte annyi kiadást megért, mint évet. Azonban fogalomköreinek száma az első ötven év átdolgozásai során annyi apályt és dagályt látott, hogy a fogalomkörök mellé A és B alcsoportok kerültek, majd akár egyetlen szóval árválkodtak ott, holott az árva sorsa éppen a rokotalanság. A vaslogika baj volt már kezdetben. Roget olyan bölcséleti tisztaságra tört, mintha nem is hajó orvosa, hanem világítótorony őre lett volna. S azok nem közlékenységükhöz választanak hivatást.

A nyelv burjánzó, és legjobb a sűrűjében. Soha szót aszerint nem keresünk, hogy egy rendszerelmélet vektordiagramjában merre helyezkedik el. Esmélt Roget is, és Pórával meg több más, német és angol követőjével együtt azzal kecsegteti fogalmi szógyűjteményének forgatóit, hogy majd kuszaságaikat kifésülik, csikorgó nyelvüket olajozzák, s mindig a találó szóval. Akár a szerelmi levelező. Nem is jutottak a nyelvtudomány virágkosarába. Az ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA legjobb kiadásai meg sem említik se Rogetet, se a szinonimákat. Hogy aztán minálunk a szinonimika (a rokon értelműnek nevezett szavakkal foglalkozó tudomány – de még hol az antonimika vagy a metonimika, hogy megvillantsam: kupálódtam én azért!) se tart seholy, annak oka igen egyszerű. A PÓRA, mire friss utánnomolásának előszava az O. Nagy–Ruzsiczky-féle betűrendes SZINONIMA-SZÓTÁR közvetlen elődjének jelöli, addig már bosszantott három emberöltőt, közben mégsem gyűlt külön szóanyag, amire elemző elméket rá lehetett volna szabadítani. A részegség háromezer magyar szava vagy az észbeli gyarlóság kötetnyi fordulata a hazafias nyelvészet vasárnapi erőmutatványa.

A válogatott beszéd szándéka tegnapi mindenképpen. Aki szemből olvas, az tudja a száka meg a gerenda példázatát kétezer éve. Aki szóból értene, annak mai tanulság, hogy elébb kukulunk, mintsem süketülnénk. Nyelvünk rájár a hamisra, fülünk azonban kritikusan hegyes. Így támad akár esti hírek, akár parlamenti vezérszónoklatok hallatán olyan viszolygásunk, amelyet Európában az egyetlen angol osztálytársadalom őriz közmondásában: Valahol a száját szóra nyitja egy angol, a másik már köpne bele. Ez az új szinonimatár a találó szó helyett abban segítene inkább, hogy bácsikánk ezüst tizpöngőssel súlyosított intésének megfelelhessünk: Csak aztán úgy beszélj, hogy nekem is tessék!

De ha már találó kell, egyedül üdvözítő, legalább a bőségből – ezzel bővítettem fordítói puskámat naponta. Így világosodott közben a szükség természete is. Fordítói életem negyven esztendejében sok minden történt, még több minden nem történt meg velünk. A kétféle sok mindenről az újságok nyersfordítással sem szolgáltak olvasóinknak. Hírzárlatban éltünk. Azért jó szimata volt, aki az újságtól a modern szépirodalomhoz pártolt, ami itt kellett magát tőrten és támogatottan. Közülük a nyu-

gatiak a l'art pour l'art pipeskedése után mégiscsak elszegődtek révkalauznak abba a hírözönbe, amelyet mitőlünk vasfüggöny rekesztett el. Özönnek azért tetszett, mert az ottani társadalmak sem emészthették a hírt, ahogy illik. Hol vannak már a korán kelő öregurak, akik fennhangon olvasták legkedvesebb újságjuk megpirosce-ruzázott-megfelkiáltójelezett cikkeit a családnak reggelinél, később a trafikosnénak, még később törzsasztaluk dörgetése közben! Pedig a jó társadalmi emésztés ilyen természetű.

A legtöbb hírhez persze onnan jutott a regényolvasó, ahol a legtöbb támadt, és ahol a legpusztítóbb tornádók söpörték el a vidéki társadalmakat újságaikkal együtt: Amerikából és az Amerikai Század irodalmából. Főként ennek a híreit fordítottam magyar szóra, a napi fogalomtisztázások lelkigyakorlatában, hazánkba látogató amerikaiak légióinak segítségével. Másik légiómat országszerte toboroztam régivilágbeli emberekből, akik nálam jobban tudták, hova tolmácsolom a hírt. A Mississippi lapos fenekű hajóinak gőzorgona-építőjéhez, egy Mark Twainből kimetszett amerikai óriás mellé, aki egyébként a varázslók világszövetségének oszloposa is volt, és a szivarfüstkarika-fűvás világbajnoka, talátnom kellett egy tőpörtyűvé aszott matrászentimrei ács mestert, aki éjente a csillagos eget vizsgálta félkész fedélszékei közül.

Óriáshoz a törpét? Nem, nem. Hajóépítőhöz ácsot! A fordítás nem szóra tett szó, színre szín. A számítógép már kiszorította volna a fordítót akkor. Ha a híre újság, amit fordítani érdemes, bizony az újsághoz nyelvet fognia a legjobb, kémet, megszentelt magyar szokás szerint. Jártam a történelmi Magyarországot amerikaiakkal, és ők értelmeztek az én javamra, én meg az ő javukra, ameddig eljuthattam világraszóló úti-lapu nélkül.

Egy nagycsaládos műfordítónk az *És* olvasóit (se *Élet*, se *Irodalom*: az *ést* olvashatták csak) szórakoztatta vagy egy évtizedig a fordítói és takarítónói becsület összehasonlító árfolyamával. A takarítónőké nőtt, a fordítóké lebegett. Fordító ilyenkor a kérdésen fordít. Ha, mondja, hazám ilyen tájékozott, hogy az újért hitványan fizet, akkor nem lógatom ki a nyelvemet, hanem személyes leszek, mert az mulattat. Nemhogy forgatnom nem kell szótárt naphosszat, akár írhatok is egyet, ha már benne vagyunk a díj-talanságban. Ugyanis a legjobb szótárak takarítónói porrongyra szorulnak idővel. Tanulók az én istenem szerint csakis térden járulhatnak Országh László angol és magyar szótáraihoz – hanem némelyik műve már a negyvenet elhagyta, és mi történt azóta angol, amerikai, ausztráliai nyelvterületeken, nem is szólva a mi térfelünkről! Mindenkori eredetim, ha Mark Twainé, ha Dos Passosé, ha Tom Wolfe-é, vezérfonalként szolgált szókémlő útjaimon.

Kémnek nem lapítani kell, hanem kacskaringózni. Olyan nincs, hogy ugyan, keresztanyám, hogyan fordítaná magyarra a Mississippit? Hajóra nem szállt világeletemben, a Tisza tulsó partjára ha átjutott a lónyai réven. De temploma volt. Ahova a könyöknyi kulcsot hozta keresztanyám, és mikor ő fordított, mármint kulcsán a százados zárban, büszkén mutatta a kapu kőkávján az összevissza rovátkákat, hogy itt köszöriülték a kardjukat a tatárok. Itt és mindenütt, Szegedtől Szamostatárfalváig. Hát keresztanyám is itt szokta köszörülni a késeit? Jaj, fiam, dehogy! Isten szentelt hajlékán? Hát igen, ezt nem tudták a kutyafejű tatárok. Meg honnan tudná tatár, hogy ha kőkávába vés a kardjával, az nem élesedik, hanem tompul. Ha nem csorbul. Hát akinek sok volt a gyereke, az olyan vérmes emberre mondták-e itt, keresztanyám, hogy nem ásta meg a templom oldalát? Meg hogy a régiek egyéb bajokról is foganatosnak vélték a templomport? Hogyne hallotta volna! S már töltötte a szótáram. Tudakolnom sem

kellott, kerül-e ács a templom javításához, vagy legalább ácsszemű emberük. Elvitt engem a jó arányérzékű mesterkedőjükhöz kézen fogva.

Került majd mindenütt ács, aki fölfordított *hajót* épít födelélül, *hájául*, *hajául* Isten *hajlékának* – mi másért is nevezték hajónak a templomok gyülekezeti házát, még azelőtt, hogy kőművesek elboltozták volna a padlásterét, *a hiút* a hívek szeme elől. Vagyis a vizet járó hajó bókonyainak rendjét, gyomrát. A hajóács csak ács, elvégre kutya a hátúszó kutya is.

Ilyeneket kémleltem napközben, aztán ott helyben dőltem neki este a megélhetésnek. És kiderült, hogy aznap leckém az írógépnél félannyi időbe nem telik, mint ha a süketségbe fordítok bele odahaza. A mesterember a világ teremtése óta mind okos ember, az tudni való. Ha másból nem, hát abból, hogy beszédes. Nem kellett kérdőívekkel szorongatnom. Akár kezembe adogatta féltett szerszámaikat, és szemléltette igék sokaságával, mit s hogyan tesz ez a tanult szerszám. Mesterszókincsének igebősége vezetett rá éppen, hogy mi, írástudók – akiket faluhelyen hol írott-olvasottnak, hol tudákosnak neveznek, méltán –, mi a főnevek múzeumaiban élünk. S azért nem elevenedünk meg, mivel igénk nincs elegendő. Tekergéseim idején, a kényszerű iparosítás korában döngőnek ítéltém Kossuth szavát, mely szerint ipar nélkül a nemzet félkarú óriás. Vagy nem Kazincbarcikát értette, hanem mesteremberek hadait? Magam végül úgy döntöttem, hogy ipar nélkül szélütött a nyelv. Kaszál ernyedten, kézzel-lábbal, nem ragad meg semmit. Szó se róla, cvikli-vaklizik-valcni beszédekkel az iparos is csak olyan, mint a néger törzsfő vekkerrel a nyakában. Hanem amikor mesterségek közös fogásaira fürge, célratörő igék tanítottak, akkor kezdtem megvilágosodni, hogy élő szinonimátár az ipar. Akkor jegyezhettem útinaplómba, hogy a mesterségeken palérozott köznyelv utóvégre megtanítja cipő, ruha, kocsí, hordó készítésére a legbutább gyermekét is.

Iparosok közt is legfőbb az ács állt az én lelkem ranglétráján. Hogy az architektón főácsot jelentett a régi görögöknek, arra legyintettem, hiszen ácsot nem szükséges építésszé előléptetni. Aki már rajzolt a nyírbátori Szent György-templom földészékének Mátyás kori tölgyerdeje közt a tulajdon tócsájában, az megérti, hogy az „egy kovács nem kovács, két kovács fél kovács, három kovács egy kovács” aranyszabálya az ácson teljesedik be: egy bandánál kevesebb ács szükségből ács csak. Kalotaszegi bandáik, ha csúrt építettek, nyüzsögtek a vázán, akárcsak a kenderszakállú-szalmakalapos pennsylvaniai amishok, a mi hajdani újrakeresztelőink, ószombati vagy alvinci újkeresztényeink. Kurta szavak pattogtak a gerendák emelése-állítása-fészkelése közepett. Nem vezényszavak, csak világosak, mint a szerkezet maga. Mert amíg az helyt nem áll, szakadatlan az életveszély. Az én öreg mátraszentimrei csillagvizsgáló ácsommal egyszer sudár szál gerendát kellett leemelnünk a magasból kettőnknek. Citeráztam bár, de elszánakoztam erősen: ha beleszakadok is, csöndben a többi közé fektetjük. Na látja, dicsegt az öreg végül, maga kitanulhat nálam! Mert ha elereszti, lesodor engem is. Inasgyerekekkel tettem ezt a próbát mindig. Igaz, én sem maradtam magamra a félszel a gerenda boldogtalanabbik végén, mert rakta elem az utat a mester sipákolón, kurta igékből. Az ilyen pillanatok messi eligazítottak aztán kézirataim kazlában.

Ahogy feljártos lettem a fedélszékekre, eszméltem arra is – ki tudja, hányadikként Jankó János és Cs. Sebestyén Károly után –, hogy a szerkezeteik szinonimái egymásnak. Miért ne? Az ácsok szerűje, az ácsfér, a komáromi Ácsteszér, a honti és nyitrai Teszérék, a somogyi Taszár szinonimája a páhónak – de így nevezték nyílt színi műhelyüket a tímárok is, innen a két veszprémi Páhok... Mire megépült a nyírbátori,

Láncosnak is nevezett templom, már a schlägli szinonimátár osztályozta szerzőszámkészletüket, ácsul a szerdéküket: *feize* (fejsze), *bard*, *furo*, *zalu* (szalukapa), *chakan* (csákányuk vagy horgasfejszékük), *harlo* (zsendelyhárló vagy hasítóvas), *vise* (véső). Remekük, fatornyos falunk tornya, az fatorony Nyírbátorban, Székelyföldön meg a sárosi Trócsányban is. Azért nem leiterjakab, hogy Melius Juhász Péter 1565-ös bibliafordítása Salamon király palotájának fényességét magyaros ácsmüként, tornyos és ke-rengős tornáccal állítja kegyes olvasója elé.

Akkor tájaink miért nem lehetnek szinonimák a magyar közoktatás, színvilág, irodalom ítélőszéke előtt? Ez lett a következő kérdésem. A Marczibányi-díj kuratóriuma így rója meg A PÓRÁ-t 1896-ban: „*Mint puszta anyaggyűjteményben kifogás alá esik benne az, hogy a tájszavak fölvetelében nem tudott a szerző mértéket tartani.*” Pesti polgárista virág-szálak az igazgató úr keze alatt! Egy centenáriummal odébb én is legföljebb színezhet-ném tájszavakkal fordításaimat, akkor is, ha teljes tájnyelvet követelne az angol vagy amerikai eredeti. S ha már itt tartunk, miért, hogy megjelenőben lévő új tájszótárunk Pestet, a kiszólások és benyögések nagytájtát s benne a kisebbeket tájának nem tekinti? Miért elfogadhatóbb metaforának, hogy *leri róla*, mint hogy *kikönyököl a pofáján a ré-mület*? Hogy a pesti megveti a hathúszassal jött, fakofferes tájít, azt még megértem. A nagyváros pimaszsága. A szászországinak is kapanyél áll ki a szájából Berlinben. De a berlini *berlinerezhet*, mint mondják, a szász *szászozhat* vastagon, akármilyen tudós tár-saságban. Szájszöglet legföljebb megvonaglik egy-egy. Nálunk próbálnának kerek-asztalt összeültetni a televízióban: egy páláóc, egy szögedi, egy csiki, egy vazsi, egy haj-dú tárgyalná a piaczgazdaságot! Ilyen pedig látható és hallható minden vasárnap este a képernyőn Berlinből, az Interconti tornyából. Sőt nemcsak tájnyelvükkel élő tudó-sok vitatkoznak ott, hanem a tájnak egy-egy rétegnyelve is képviselt pékek, esztergá-lyosok józan szavával. Van ott mindenféle, csak beszédhibás nincs. Ilyet cigányaink közt se találtam soha, sem törzsi nyelveik megszólaltatói, sem a magyarul beszélők közt. Iskola nem sok kárt tett bennük, az már igaz. Nem foglalkozott például a Szín-művészeti Főiskola zárt *ë*-jük kiirtásával – mert magyar beszédpedagógus nem tudja, hogy *ë* nélkül nyugati nyelven beszélni nem lehetséges, magyarul is csak elfülőan, ba-kikkal, lüktetés nélkül.

Öröm volt tapasztalni, hogy a művelt illedelem a pesti táj nyelvét meg nem rend-szabályozhatta, mert a magyar szóra fordított nyugati, nagyvárosi irodalmak húsz aranyesztendéjéhez épp az kellett, amit jassznak, apacsnak, fattyúnak bélyegeztek nyelvészeink. A nyugati irodalom mosta be Pestet falfehér irodalmi nyelvünkbe, *szleng* címén – itt burjázott pedig, míg a tank szántotta pesti aszfalt nyüzsgése évente sze-gednyi város lélekszámával bővült.

Más tájaink nyelvének rovására persze – azért mind messzibb eljártam hazulról. Német mesterségek tájműveinek és tájszavainak hasonlítgatása során kezdett aztán derengeni, ha nem is, hogy a szinonimák mik, mert azt máig nem tudom, de legalább: hogyan támadnak, és mire valók. Münzer Tamás fallal kerített városában, a tübingiai Mühlhausenban akadt egy virágos beszédű barátném. Lánynak is szép volt, azért idő kellett, hogy a hibáját fölfedezzem. Szél simította. A sétája félrehordott egy csöppet. Még több időmbe telt, amíg virágos beszédében a javas erőt fölfedeztem. Talán lec-kéztet ez a Petra mint idegent, gondoltam először tanáros genitívusai hallatán, ami-lyeneket csak történelmi emlékhelyeken élvezhettem, cirmozott hajú hajdani romel-takarító asszonyok magyarázataiban. Nemhogy hangról hangra érthettem a szép Pet-ra beszédét, elébe is lestem a mondókájának olykor. De máskor nem a nyilvánvaló

szóval pecsételte meg szándékát, hanem gurulni kezdett váratlan világok iránt, mint Krúdy álmai, orgonavirágos keréken a lehetséges szinonimasor végéig. Aztán beugrott az a szó, amit én vártam mint nyilvánvalót. Akkor csillapodott Petra Viel, és didaktikus lett megint. Majd hirtelen kunkorulat, sebességváltás, a beszéd lázgörbéjének szökellései, és hegyeznem kellett a fületem, mert a türingiai erdőből visszhangzott a beszéde, nem győztem kapaszkodni utána. Sokára ocsúdtam, hogy meghibásodott beszédközpontja épp azt teszi, amit én ajánlok szinonimatáramhoz: körbelazítani a bökkenőt, nem fejjel a gondolati torlasznak! De a mühlhauseni módszer meg is tetszett annyira, hogy formáltam a tanácson. Szélről lejeljettek! Mint amikor a várossal felibe-harmadába összeszokott fakofferes dühbe gurul, és dőlni kezd belőle a hazai. A bölcs természet műve, hogy a lódobogás kihallatszik a szájából, mert amit a város vékony vakolatot órá hordott, az ugyan egybe nem tartaná, s ha hirtelen vissza nem talál régi biztonságába, annak a vége lehet emberhalál.

Csak hát az illem! Repesés, sikoltozásig, hová vezet ez? Más nemzet mintha inkább megbocsátaná fiának-lányának a vértolulást, nem kell se emberhalál, se örült spanyol, se operai olasz. A televíziók sűrű német vagy keszeg angol hírmondója nem marad vesztég egy ültő helyében, némelyikje majd beleugrik a képernyőbe. Erőfeszítésnek is, erővesztésnek is mennyivel nagyobb, hogy a mi esti hírgölemünk megütközve ül, bakikba szégyenülten. Idegen kollégája már rég bocsánatot – nem *elnézést* – kért, és a hetedik határban jár! Szélütöttnek elébb ötlik eszébe valami a beszéd sodrában, mint a legeszesebb egyhangúnak.

Nem mintha ilyen fennen járhatott-kelhetett volna az ember akkoriban. Ajánlatosabb volt csöndeskén, az ország szájára került tájszó tanácsa szerint: fű alatt. Hányszor szállított le körzeti rendőr az ütött-kopott kerékpáromról, hányszor igazoltam lakatja kulcsával, hogy nem vagyok tolvaj! Erdély magyarjai és szászai közt inkább az amerikai *inda-telefon* járta. Jeleztük azt is jó előre Baróton, hogy az erdővidéki Olasztelekről majd két gyerekkori cimborámmal béballagunk a városka tudós órásmesteréhez. Engem meg sűrű hunyorítások közt tudósított a két góbé, hogy Kászonyi Gáspár mester bizony kicsiny, de hatalmas. Aztán még tisztázandó volt a műhelyében megállva, hogy Görgey, Guyon, Perczel összekötő tisztjének, a legendás Nádor-huszárok hazahozójának, a későbbi Kossuth-emigráció külügyminiszterének, Kászonyi Dánielnek rokonához van szerencsém. Majd ajánlólevél helyett előadtam, hogy birtokomban a hős fia, Kászonyi Ferenc németül írott munkája (annál a lipcsei kiadónál jelentette meg, ahol apja az emlékiratait), a Duna-völgy közös szépségeszményéről szóló embertana, keze írásával a felsőház háznagyának, Rakovszky Endrének ajánlva. Ennyi már megnyitotta a legifjabb s legkisebb Kászonyi üvegezett tornácát, ahová erdővidékiek hordtak be őskori leletektől a legújabb koriakig mindent, amit csak barázda vagy padlás kivetett. Méltó üke volt az apró órás a régi kommünárnak és anarchistának, aki Eötvös Károly búcsúztatója szerint csakis Dózsától fogadott el tanácsot. Oláhok kezére nem adjuk, mondta, és igaza volt. Hogyne rejtették volna a papok is többszázados matrikuláikat a hivatalos begyűjtés elől, amikor Romániában nem volt még állami levéltár! Egy futamodással odébb, a kézdiszéki Szentföld aljában, Gelencén szemnyitogatónak bizonyult bizalmas betekintésem az elrejtett egyházi könyvekbe. Gelence a katolikus és református Székelyföld között sokáig maradt egyetlen szigete a keleti kereszténységet valló székelyeknek. Ótemploma bőven szemléltette Szent László cserhalmi ütközetének, Antiokhiai Margit és Szent Kálmán legendájának falfestménysorozatával a ritka keleti közösséget. 1922-ig. Akkor az új román kormányzat azt mondta nekik:

görögkeletiek vagytok, román pópát kaptok. Másnapra katolizált a teljes község. Azóta a közlekedésük – ahogy a pesti *érintkezést* nevezik Gelencétől Beregig – fű alatt történt.

De hol nem? A mi büntető törvénykönyvünk csupán 1979-ig nem tekintette igaztásra alkalmasnak a négy szemközti beszélgetést. Akkor kimondta: „*Nem szükséges azonban, hogy legalább két személy legyen jelen a cselekmény elkövetésénél.*” A puhuló parancsuralom látta, hogy alattvalója a maga izgatására szorul. Nem panaszkodom, mert hasznát húztam abból, hogy életem jó részében félretettem az írásbeliséget. A „tudta, de nem jelentette” fenyegetésének árnyékában érthettem meg, hogy a szót nem is papírosra tervezték. Hanem mára látni nyilván: a lexikon- és szótárcikkelyezők lassultak, és ezt a negyvenvalahány évet utol sem érhetik már.

No, ha már Baróton járunk, megkérdem Baróti Szabó Dávidot! Meddő órán az ő KISDED SZÓTÁR-ához fordultam mindig, és hosszú szósoraival segített is legtöbbször ez a nyelvújítást megelőző, ötletes KISDED. Városunk szülötte persze, pattant a tudós órák készségesen. Mutatom a szülőházát, menjünk. Hanem azt éppen bontották. De legalább megismerhettem a bontást végző hálás utódokat, ha nem is a legegyszerűbb ágon, hiszen jezsuita volt a KISDED atyja. S a rokonok is tódultak velünk a parókiára, ahol, mondták, ott lóg az atya arcmása ecetben-olajban.

Szigorú szerkesztő volt, az meglátszott a képén, de nem amennyire Kazinczy lefeszette: vékony, szederjes arcú embernek, öltözetében piszkosnak, sőt nyomatéku mocskosnak. Nem rajongtak egymásért az akkori literátorok sem. Persze én már választottam régen kettejük közül, és Kazinczytól csak annyit jegyeztem meg: „*Magyarország nem ismeri Erdélyt.*” Agg szó, de igaz. Más kérdés, hogy Magyarország Magyarországot se ismeri, Erdélyt meg itt a székely atyafiság se. A pap éppenséggel Baróti Szabó Dávidot sem ismerte. Mentőkötélül vettem neki, hogy nem is csoda, hiszen Felső-Magyarországra rendelték az öreg szerzetest, hát ott alkotott – de a pap kész kádenciával lökte félre: Látja, ilyen a székely! Kimegy Erdélyből, vissza se néz! Hát ez nem igaz, hazudtoltam meg a hívei előtt. Mert ameddig tanulni járt Trencséntől Zsolnáig meg Szokolcáig, majd tanított Besztercebányán, és szerkesztette Kassán első irodalmi lapunkat, a *Magyar Museumot*, az Erdővidék nyelvén szólt mindenütt. Annak lett foglalata a KISDED SZÓTÁR is. S ha nyelvújítók annyit forgatják, mint Szily Kálmán, aki viszont az ő munkásságukat foglalta szótárba, akkor még láthatták volna idejekorán, hogy minden harmadik szavuk fölösleges. Szily kétkötetes művének minden lapján idézi Baróti Szabó Dávidot.

A pap kupicákat rakott elébünk, és töltögetett a fenyővizéből. Hogy gyalogfenyő vizet ereszt Baróton, a boróka borovicskát Trencsénben, az a mi hasznunk, Baróti Szabó Dávid! Aztán, ha már az ő nyomdokain vissza is jöhöttem Erdélybe, meséltem az itteni segesvárival szinonim bélpoklos-kápolnáról Zsolnán, Szokolca vidékének Árpád-kori, keleti keresztény székely telepeiről, a pap javára ecsetelhettem a brassai Borbála-falkép meg a besztercebányai Borbála-oltár rokonságát – összehasonlító felvidéki utazás lett belőle a góbékkal, a mesterrel, a pappal, mivel négyük közül kettő Duna-deltát viselt, lábukat ki nem tehatték innen, a Hargita aljából. Hírhordozó voltam megint, írásbeliséget híján kém és tolmács.

Az emberi írásbeliséget értem. Japán tudósok hegyi majomfalkákkal tudatták volna azt a hírt, hogy a cukor jó. S mivel az állatvilág a rangrendben inkább bizik, mint az elvekben, az egyik falka elejének, alfájának, jófejének adtak cukrot mutatóba, a másik falka utoljának, gammájának. S az alfa-postású falka három nap múltán teljes számban jelentkezett a tudósoknál cukorért, a gamma-postású meg három hét múltán. Ezt a

tanulástól sétáim vészték eszembe a szegedi Tisza-parton Bálint Sándorral – *mi mezei hadak*, jellemzett minket, örök útonjárókat-kinnrekedőket a szent Professzor – és Kaszákkal az Amfiteátrum körül Óbudán – *kibázták velünk, mágyárokká, de mindegy, urám, én elmennék magávál biciklizni!* Szülőföldjük tájhangjain szóltak mind a ketten, ezért lephetem meg Olvasómat végtére azzal a hírrel, hogy az anyanyelv édes.

Úti jegyzeteimet, fordítói puskámat ugyan az Isten rendbe nem szedi, ha számítógép nem segít, és a számítógépnél Szalai Éva, repülőgép-műszerész, az angol meg a magyar nyelv tanára, tipográfus, szívós és szótlan. Póra Ferenc száz éve céljának valotta éppenséggel, hogy szinonimátárát minden művelt magyar hölgy pirulás nélkül forgathassa, s hogy azért kirekessen belőle minden aljas, trágár, szeméremértő szót. Lestem napi munkánk közben Szalai Éva arcát, mint első olvasómét, s mivel pir nem öntötte el, meggondoltam: ha már tájaink felvonultatásával úgysem számíthatok Marczibányi-díjra, nem rekesztem ki aljas és trágár nemem nyelvét se. Piruló köszönetem az övé, meg a munkánkat támogató Nemzeti Kulturális Alapé.

195. HATÁR

Határ, határa, éle, széle, pereme, fokhegye (kantni), vége. Határvonal (demarkációs vonal), választóvonal, záróvonal. Kerület, körvonal, körrajz (kontúr). Választóvonal, őrvonal (kordon), határszél, megye, mögye, megya, megyeköz (*Göcsej*), mezsgye, mesgye, mesde (*Abaúj*), muzsda (*Csik*), meddőföld (*Udvarhely*), muzsdéj, körítés (enyhén piritott fokhagyma korpacetben, oláhecetben, sültön, *Háromszék*), muzsgyé (*Kalotaszeg*), kerítés, kertelés, kert, keret. Határvidék, peremvidék, peremkerület, peremváros (periféria), gypű (belső), gypűelve (külső), Erdély (*rég: Erdőelve*), Havaselve, Havasalföld (a Kárpátokon túl, *Munténia és Olténia*), Hidelve (kolozsvári városrész), Vízelve (a Nyárádon túl, 1751), végek, végvidék, határsáv, öv, övezet (zóna), zöldhatár, Duna-mellék, Sármellék (a Fejér megyei Sárrét), határ mente, Tisza mente, ártér, Duna-járás, Tisza-járás, Szamoskert, part, mart, karima, tengernek karimája (*Károli Gáspár*), partvonal, oldalvonal, keret, szegés, szegély, lapszél (margó), papírkeret (paszpartu), szegélyléc (lejsztni), foglalát. • Határkaró, péce, tilalomfa, határkő, megyekő (*Balaton-mellék*), korlát, korlátozás (limit, limitáció), megszorítás, rekesz, rács, sorompó, sarmpó, gát, fal, torlasz (barikád), határzár, műszaki zár, netovább, tilos, tilalmas, zsilip, tiltó (Nyírség), kínai nagy fal, berlini fal, vasfüggöny, ostromzár, vesztegzár, zárlat (bloká). • Köz, térköz, síkidom, terület, térség, állam, birodalom, ország, tartomány, haza, szűkebb haza (pátria), környék, táj, tájegység, vidék, Duna–Tisza köze, Tiszazug, birtok, telek, házhely, sirhely (parcella), tükör (KÖNYVNYOMTATÁS). • Határterület (határeset), határkérdés (tudományoké), határérték (*limes* – mennyiségteni), felső, alsó határ, küszöb, tudatküszöb, ingerküszöb, küszöbérték, határhaszon, ár-szabás (*rég: limitáció*), árrés (közgazdasági). • Időhatár, határidő, határnap. Túrészhatár, végső határ, véghatár. • Szélsőség, véglet, szélsőséges, végletes helyzet, határhelyzet, kalandor-, katasztrófa politika (*the lunatic fringe; brinkmanship*). • Front, szembenállás, arcvonal, senki földje, frontbetörés (METEOROLÓGIA).

Innenső, innetső, innétső, innekső, belső, errülső, felénk tekintő, néző (eső) fele (oldala csak sokszögnek), határon inneni, Tiszán inneni (református egyházkerület). Határ menti, Duna melléki. Határos, szomszédos, mesgyés (*Kiskunság, Rétság*). Másik, onnansó, szélső, legszélső, túlsó, túlfelőli, határon túli, dunántúli, túlatizsai (*Szentes*). Köz-

tes, közötti, közti, közbülső, Duna–Tisza közi (*rég*: kétvízközi). Szent, sérthetetlen, kimért, kötött, jól körvonalazott, világos, éles, tisztázott, szabatos (tüzetes), feszes, határozott, kerített, kulcsos, záros, korlátozott (behatárolt), zárt körű (exkluzív), szűk, szűkre szabott, elszigetelt, korlátolt, ostoba.

Innen, innén, ünne, innet, innét, innejd, innenfelül, ide, ideát, erről, errülfelül. Mellékén, mellyékén, mentén, mentében, mellé, mellett, mellől, határából, szomszédságából. Túl, túlhan, túnnat, a szomszédban, Dunántúl, Dunántúlon, Túladunára (*Baja*), által, átal, keresztül. Mettől meddig? innen, innentől odáig, addig. Határán, küszöbén, a kertek alatt. Kettő közé, közébe, közében, között, közt, közöttük, benn, belül, kívül. Időhatáron belül, közben (alatt), addig-addig, amíg, mindaddig.

Természetes határ: látóhatár (szemhatár), látókör, horizont, ameddig a szem ellát. Hegy, hegyvonulat, lánc, vízvázasztó hegygerinc, a Kárpátok koszorúja, Hármashatár-hegy, Hegyeshalom (Hegyes Halm, 1451), állóvíz, tenger, part, sziget, szigetoszág, szigetvilág. Folyóvíz, határfolyó sodrának közepe. Átlépte a Rubicont (a mai *Rugone*-t, Gallia és Itália határvizét, Julius Caesar). Holtmeder, holtág, morotva, halvány, halovány, séd, horhó (*a tihanyi apátság alapítólevele*, 1055). Rókalyuk, ravaszlik. Fa, határfa, hagyásfa, vackor, körtvély, körtefa (1055). Szőrösmezsgye, szőrösgyepű (bokros, gazos madárbúvóhely a dűlők közt, *Szamoshat*), élőgyepű.

Egyezményes határ: politikai, történelmi, ezeréves, trianoni állam-, országhatár, felségjog (szuverenitás), vámhatár, államterület. Közigazgatási, illetékességi (*jurisdiction*), megye-, járás-, városhatár, község, falu határa. Birtokhatár, dűlő, tábla, tag, telek, kert határa.

Határjelek: halom (1055), kunhalom (tumulus, *Alföld*), testhalom (*Alföld, Erdély*), domb, homp, megyehomp, földhányás, árok (1055), sánc (*székely*), barázda, megyebarázda. Nádkomp (csúcsát lehajtva összekötött élő nádcsomó, *Velencei-tó*), csóva, kő, kőrakás, bálvány (1055), bálványkő, gombos kapubálvány, zábé (*székely*), határkép, jászkép, kunkép (helyi viseletű ember fa-, kőszobra), karó, pózna, cövek, cölöp, bitó, határoszlop, cobor (*Pozsony, Győr, Háromszék*), határfa, kereszt, megkeresztezett, nyezett, vésett, megszögelt élőfa, gyepűfa (*Erdély*), címerfa, tábla, zászló, partjelző, gallér, szegőléc, perem, karima, káva, kámva, kút kalácsa (*Moldva*), szegőzsinór, szélvarrás, paszománt, paszomány, paszományos mester (*limbularius*). **Kerítés**, kert, kertelés, falukerítés, faluárok, kertek alja, palánk, porgolát (élő vagy fonott sövény a falubeli állatok berekesztésére), tanorok (karám, akol, kaszáló kerítése), határkert, tanor-kapu, vetéskapu, mezőkapu, porgolátkapu, garád, tüske, sövény, vesszőkert (*székely*), sáncozkert (ásott árokba fektetett csapfa vagy ültetett élőfa, *Gyergyó*), barázda, határborozdáló nagy eke (1720), határhányás, földhányás (benné tárgyak: kés, nyílhegy, serleg, malomkő), kerthelyi (kerített) tilalmas (*Gyergyó*, 1760). ● Sövény, élő eleven – fagyal, mogyoróbokor, galagonya, kökény; lepényfa, gledicsia, zsidótakony (*Cserkút*) – fűz, rekettye (vízmosás, suvadás megkötésére is). ● Szárazkerítés, lécs-, rostélykerítés (*Szeged*), léckert, lészáskert (vesszőből font és fedett sövény, *székely*), veréce, verőce (*Nagykunság*), deszkapalánk, kő-, kőlabas-, kőkert (kerítés termésközből, *székely*), tégl-, beton-, vaskerítés, drótsövény, drótkerítés, sodronykerítés, szögesdrót, tüskésdrót, dróttakadály, rács, vaskerítés. ● Garád, garágya, gerágya (trágyából, földből, szalmából hányt, *Sárret*, árkolt határ, *Hajdúság*), diáksövény (*Torna*), gám, gámor (gallyból, tövisből villával

felhányt kerítés, mint a *Kám, Kámon* helynévben – *Székegyföld, Moldova*), hárám (tövisből, *székely*). Boronakert (törzsökökből rótt kerítés, *székely*), burdék (sövény leveles ágakból, *székely*), rény (*Nyitra, Szeged*), csaposkert (fektetett faágakból, fiatal fenyőkből, *székely*), taraba (*Szlavónia*). Csipkekert, tüskekert, deszka kert, gyepű, jászolkert (kétsoros sövénygát, köze kövekkel töltött). Levegető, vetegető (kerítés bejáróul szolgáló szakasza, le- s visszaasztják, *székely*), libitáros (mozgatható léckerítés, *székely*), rés-kert (vastag gallyakkal font sövény, *székely*), sátoros kert (tövissel vagy szalmával fődött vesszőkerítés, *székely*), átjáró, átalkapu (a szomszédba szolgáló, *székely*), verécke (átalkapu, *Nyitra*), verőcke (*Komárom*), Vereckei-hágó, Veréce (a Tisza völgyének alföldi kapujában, *Ugo-csa*), Verőce (a nógrádi meg a szlavóniai megye, vár, város *Vitroviča*).

Meglépi, kilépi, megjárja, kerüli, körüljárja, kitapossa, méri, jelöli, árkol, sáncol (rossz), elbástyáz, körülbástyáz, dombol, hompol, kítúz, kipécéz, csóváz, kicsóváz, kicsóvál, kicégérez, kikaróz, cibakol (Cibakhát, határkarók dűlője, *Sárköz*), cövekel. Cövekedést tett volt Sebe Gergely ellen (1603). Megvonja (meghúzza), megállapítja a határt (limitál), felső határt (maximál), határt vet, szab, megszab, elhatárol, határoz (*Gyergyó*), körülhatárol, kanyarít, vázol, körvonalaz, meghatároz (definiál), tisztáz, rendez, igazít (kiigazít), korlátoz, megszorít (limitál), határok közé szorít, elhárít, tilt. Elhatárolja magát, kirekeszt (kiküszöböl), kizár, torlaszol, torlaszt. Szeg (endliz), szegélyez, közre-, körül-, körbefog, körülvesz, elválaszt, elkülönít (internál), zár, elvág a világtól, rekeszt (sövényt fon, *Szamoshát*), elrekeszt, kerít, kertel (*Erdély*), bekerít, gyepül, gáncsol (gáncs: ágas-bogas fa, *Nógrád*), gányol (sövényvel bekerít: gánya-, kányafa, molnárcekeresnye, *Viburnum Lantana L.*), gátat, gáncsot vet. Biztosítja, őrzi, védi, megerősíti, látogatja, bejárja (ellenőrzi). • Átlép, sávot vált, átkel, átkél, bejön, kimegy, átjár. • Kering, kerülgeti, mint macska a forró kását, kertel, hímez-hámoz, ötöl-hatol, köntörfalaz, köntöl-farol, oldalog, megkörnyékez, megkerüli a kérdést. Kisodródik, szélre szorul (marginalizálódik).

Térkép, határkönyv, telekkönyv. Ispán, poroszló, hiteleshely, káptalan. Határper, határsértés (incidens), határvillongás, határrontás, birtokháborítás, határrendezés, birtokrendezés (kiigazítás), tagosítás, határvetés (*Kézdiszék*). Földmérő, inzsellér, határozó (a moldvai *Pokolpatakán*). Határgazda, határbíró, pusztabíró, őr, csősz, határpásztor, határkerülő. Határjárás, gyepűjárás, kerülés (Szent Györgykor a *Kiskunságban*, hús-vétkor *Zalában*), tavaszi határjáró körmenet, megye napja: gyerekek megcsapása, megvesszőzése, meghompolása, hancsikoknál, határhalmoknál seggre ejtegetése, hogy megemlegessék (*Kisküküllő*) – az ősi telekkönyv. Határlátó, megesketett idős (1347), határtudó emberek (*Udvarhely*, 1590), megvénhetek és itt születtek (1517). Az választott uraim (tanácsosok, esküdtek) az gát-látni és az határ-látni három kocsin voltak (*Kolozsvár*, 1585). Eskü, földeskü mezitláb, gödörben, földdel a fején. Arany János hamis tanúja, a vén Márkus ladányi földet tett a bocskorába, úgy esküdött hamisan a tarcsai határban. Istenitélet, bajvivás. Megyéznek, hazajárnak és a mezsgyét keresik azok az elkárhozott lelkek, akik a szomszéd földjét elszántották (*Göcsej*).

Átlépi a küszöbét, belép, elkezd, férközik, sért, áthág, áthatol, szabadul, kitör, szökik, megugrik, megpattan, dobbant, disszent (disszidál, a lábával szavaz, *Lenin*), túllép, meghalad, elbúcsúzik a kapufélfától, elszakad, kivándorol. Kijátssza, megkerüli, beszivárog, bevándorol. A más kertjébe gázol, belekaszál a rétyjébe, elszántja a földjét. Villong (ember-állat acsarog), villang (*Gömör*), virrong (*Székegyföld*), vi, viv, ostromol,

vítat, elfoglal, megvesz, betör, benyomul, bevonul, ellepi, előzönlí, rabszjira fűz, elhurcol, rabságba hajt, kertet, kerítést, gypút elhány, falat bont, ront, fosztogat, megsarcol, dúl, felperzsel, foglal, bekebelez, elcövekel (a maga birtokához csatol, 1603), elcsatol, elszakít, kihasít.

Határvédelem, határőrzés: az ország kapui, gypúkapuk, Kapuvár (a hajdani Hanságban), Vaskapu (az Alsó-Dunán, Orsova alatt), Kőkapu (a Zempléni-hegységben és a Mária Terézia tiszteletére épült, a német püspöki várost a magyar Nógrádtól elválasztó diadalkapu Vácott), átjáró, átkelő, rév, Lórév, Lóré (*Porta Equorum*, 1259, Csepel-sziget), hágó, szoros, határállomás, határvár (Brassó máig álló határőrző vára, Törösvár, *Törtzburg*, *Bran* a Törösvári-szorosban). Őrség (*Eversgh*, 1451, magyar és osztrák, Vas megye és *Burgenland* őrállói, őrfalvai, *speculatores*), Felsőőr, *Oberwart*, Alsóőr, *Unterwart*, Őrisziget, *Siget* (három burgenlandi magyar népsziget). Ősi határvédő szentünk, László király kerlési, cserhalmi ütközetének falképei, freskói Gömörben, a gömörörök (*Ila Bálint*), és Szepesben, Szepességben (*Zips*), a szepesi lánzsások templomaiban, a székelyek kora Árpád-kori, nyugati írvonalán a csallóközi Gutorban és Szentmihályfán, majd szerte a Székelyföldön, az osztrák Őrségben Felsőlövön (*Oberschützen*), Szlovéniában Bántornyan (*Turnisce*, 1383), holdbárdos, álló lovalakja, a nagytótlaki (*Selo*) kerek templom kupolája alatt és a magyar Őrségben Veleméren (Aquila János festménye, 1378). Az osztrák (*Ostmark*) határvédő, Szent Ulrik zarándokkútja Vasszentkúton (*Heiligenbrunn*). • Határbánságaink, végvidéki bánságok, déli gypúelve (a középkorban a Szávától, a Dunától és a Kárpátoktól délre), az ozorai (a Verbász és a Boszna folyó közt, erőssége Banja Luka), sói (a Boszna és a Drina közt, 1312–1496, erőssége Só, *Tuzla*), macsói (a Szávától, a Dunától délre, keletre, erősségei Sabác, Nándorfehérvár, Lándorfehérvár, Bolgárfehérvár, Belgrád; Vég-Szendrő, Galambóc), bodoni, vidini, szörényi bánság (a Duna–Olt–Déli-Kárpátok védelmére, erősségei Szörényvára, *Turnu Severin*, 1233–1524). A temesi bánság, Bánát (török kor utáni, 1718–1872) a Maros–Tisza–Duna határolta területen, a Duna–Tisza–Dráva torkolatvidékén a titeli sajkások kerületével. Határőr, határvadász, granicsárok, kránicok (*Ormánságban* a Dráván túliak neve); házközösségeik, a zadrugák ingatlanvagyonra a családtagok mindenkori hadrafoghatósága ellenében oszthatatlan és nem elidegeníthető (*Horvát-Szlovónország*, 1873-ig). Magyar–török, oszmán, ottomán **végvidék, véghely, végvár, végház:** várak, váracsok, várdák, erősségek (erődök), templomkastélyok (Keszthely, Jászberény), párkányok (Párkány, *Štúrovo*, Igal párkán, 1641), palánkok, palánkvárak, hajdúpalánkok, palánkák (fából és földből épült) lánca. **Végvári vitézek, végváriak, végbeliek:** várkapitány, várnagy (*castellanus*), porkoláb (a kapu vigyázója), várórség. Eger, Dobó István (*Gárdonyi*); Szigetvár, Zrínyi Miklós; Drégely, Szondy György (*Tinódi, Kölcsey, Czuczor, Arany*); Kőszeg, Jurisich Miklós; Várpalota, Kanizsa, Turi György. Az jó hírért-névért S az szép tisztességért Ők mindent hátra hadnak, Emberségből példát, Vitézségről formát Mindeneknek ők adnak, Midőn mint jó sólymok Mezőn széllal járnak, Vagdalkoznak, futtatnak (*Balassi*). Nagy csintalanságokat tesznek (nógrádi megyegyűlés, Fülek, 1664). • Vitézlő rend (nemes katonaság), huszárak (lovasság). Bajjívás, viadal, vitézi próba, kopjatórés. Hajdúk (gyalogság), katonaparasztok (szolgálatásoktól, adóktól mentesek, *exemptusok*), szegénylegények. Szabadcsapatok (nem reguláris katonák, partizánok), mezei hadak (nem várban tanyázók – vagy insurgensek, keresztes fölkelők; erdélyi gyülekezőhelyük volt a hunyadi Kenyérmező, a Torda melletti Keresztesmező, a háromszéki Szépmező, *Szabó T. Attila*). Martalócok (töröknél szolgáló keresztény, rác katonák, hajósok), leventék (albán vité-

zek, szkipetárok), poturok (katolizált bosnyák, *Poturluk* pécsi városnegyed). • Vitézi mesterség, mezei munka (*Takáts Sándor*): portya, portyázás (csapatos felderítés), rab-szedő portya, rajtaütés, vásárütés, csetepaté, csatározás, lesvetés, hajdúles (a három-felé osztott csapatból a martalék s az elől járók lépre csalták, lesre vitték az ellenséget, majd a les magva, a derékles bekerítette, elfogta), prédálás, sarcolás, zsákmányolás. Zsákmány, préda, fogoly, rab, rabváltás, váltság, váltságdíj, sarclevel, kezesség, kótyavetye, vitézi vásár, embervásár.

Vám, adó, dézsma, vámfizetési kötelezettség, vámterhek, vámillétekek, mérlegpénz, tárolási díj. • Határszéli, behozatali, kiviteli, pénzügyi vám. Harmincadvám (kincstári, királyi). Ipari, mezőgazdasági, védővám. Vám, vámszedő hely, vámház, vámhivatal, a vámórség, pénzügyórség (rég: harmincadhivatal) helyi kirendeltsége. Vámtiszt, vámőr, pénzügyőr, finánc, vámos, vámszedő. Vámjog, vámszabályok, vámterület. Az országos vámhatáron, vámsorompón belépett vámáru, vámköteles áru a vámvizsgálat után vámudvarban, vámraktárban vár vámeljárásra, vámtételek, vámtarifája szerinti vámkezelésre, elvámolásra. • Vámkedvezmény, vámunió, közös vámpolitika. Vámháború. • Megmunkálásra behozott, majd kivitt árun a bérmunkát vámszabad területen, vámkülföldön végzik. Átrakodás szabadkikötőben (*porto franco*). Vámmentes-ség. • Belső, közbenső, közbülső vámok (*toll, Maut*): útvám (autópálya-használati díj), révvám, hidpénz, helypénz, vásári vám, szárazvám, kapupénz. Vámhely, útkényszer, árumegállítási jog (*ius stapuli*). • Csempészet, vámmegkerülés, csempész, csempész-áru, dugáru, kontrabont.

Bizonytal tudom, hogy ez kis árok az dési határnak az szíle (1572). Az derék bércet tartottuk mü határunknak (*Geges*, 1591). Az pataknak az innetfele farkaslaki határ, az túlsó oroszhegyi (*Farkaslaka*, 1606). A patak folyamját (folyását) hagyák naphalatra (nyugatra) határnak (*Gyergyóremete*, 1748). Az határdombokat az szamosfalviakkal vitassák meg (*Kolozsvár*, 1570). *Vitatott* határrészek neve máig: Villongó, Peres, Perkő (*Kézdivásárhely* kerek templomos, Szent István-napi zárandokhelye). A Veszekedő erdőt és füvet (legelőt) egyaránt élhessék (*Szentgál*, 1641). Mutogatták az határkeresztes (keresztel megjelölt) fákat (*Szinye*, 1597). Cserefa (tölgy), gyűrűfa (vörösgyűrű, vörösgyűrűs som, gyürkefa, csontfa, *Cornus Sanghuinea*), almafa, nyárfa, aszú (kiszáradt) határacsutak (tönk), csutkó, vackorfa (vadkörte), kettő összefonva, ezek mellett meghatározott, hompozottatott (*Mezőmadaras*, 1754). Hatodik határdombot hányattuk ugyanazon osztóföldek között, kinek az fenekin egy nagy határ kovácskő vagy foglalva (határvetés a belső-szolnoki *Kőfarka* és *Középfalva* között, 1569). Mindnyájan tudjuk, hogy minekutánna ezen kenderföldet kijártuk (kiléptük) és kűrűdes-körül a maga valóságos határborozdáját kicsóváztuk, Gombás Ferenc uram négy borozdányi helyet a maga földéhez szántván elfoglalt (*Páncélcseh*, 1803). A kert hátul el van gyeplülve (se fű, se fa kerítéssel, *Balaton-mellék*). Az fűz(es) az espotály (kórház) molnától (malmától) fogva a Kétvízközben mindenütt az nagygátiglan tilalmas legyen (*Kolozsvár*, 1584). Tilalmasnak rontói szoktak büntetődni (*Törökó*, 1743). Eddig s ne tovább! Ez már mégiscsak sok! Mindennek megvan a határa! Az éjfélnék innenső felin lássalak, mert a lábtörlőn alszol! (*hatvani* asszony búcsúja urától). Se kinn, se benn, mint a kűszöb, kiszög (*Mezőkövesd*), kűszög (*Besenyőtelek*), ajtófél. Túl van ő már az innenen (megette a kenyere javát). Szeged híres város, Tápéval határos (*népdal*). A pimaszsággal határos, hogy Szeged ettől híres!

196. BENN

Benn, bent, idebenn, idebe, odabenn, odabe, benne, belül, belől, bévül, bėjül lévő, hazai, honi, itthoni, házi, háztáji, szobai. Bele, be, bé, befelé, beljebb, bennebb, bennecskébb (*Moldva*). Belső, bévülső felén, részén, határon, birtokon, házon belül, házunk táján, körül, portánkon, idehaza, itthon, odahaza, otthon, otthonában, küszöbön, falakon belül, fedél alatt, a lakásán, fedett, védett, zárt helyen, térben. Körünkben, köztünk, mindnyájan, bensőségesen. Belőle, bentről, belülről, bévülről, bévünnet (*Kolozsvár*). Belőlünk, közülünk, közületek.

Belseje, közepe, kebele, fészke, tűzfészke, góca (*székely* házi tűz, tűzhely, gócalj, góg, gógány), magva, szive, lelke, java, magva, veleje, bele, béle (fáé, gyümölcsé, kenyéré, ceruzáé), kanóca (mécsé, gyertyáé, lámpáé), bodzaág völgye, fa gesztje, béldeszka (fűrészfáé, ekéé), bélfá (járóm osztófája), belső zseb, bélés. Sütőtök, sárgadinnye bele, szalonnája (*Szamoshat*). **Belső részek**, nemes, nemesebb részek (mell- és hasüregben): szív, tüdő (pájsli), máj, lép, epe, vese, gyomor, bendő, böndő, zsigerek, belek, belső elválasztású mirigyek, belgyógyászat. • Belsőség, belülvaló (MÉSZÁROS, HENTES), velő, ve-sevelő, szalontüdő, zúza (baromfi zúzógyomra), pacal (marha, juh recés gyomra), pacalpörkölt, gömböc, gömbec, dömbic (disznógyomor), pucor (ló, marha, sertés gyomra), pálanya, pálannya (disznó nyombe-le, patkóbele), béle, húrja. Hurka, májas, tüdő-s, véres hurka, vérmes, lököttés. Tölteléke, zsemlye, zsömlé, rizs, kása, árpagyöngy (gersli). Kolbász, disznósajt, bőrkesajt, kálvinistasajt, tüttüs, tüttös (*Palócföld*). Kóstoló, disznótoros, disznóság, disznókóttóság (*Erdély*). **Szentély**: római katolikus templomé, egyházé (kórus, *sanctuarium*), a gyülekezet házától, hajójától, hajóitól falazott, faragott diadalívvel, fa, kő, vas szentélykorlással, ráccsal (balusztrád), a középkorban emeletes karzattal, szentélyrekesztő fallal (*lectorium*, *Lettner*) elválasztott, lépcsővel megemelt papi ház (presbitérium), főoltára asztalán (*mensa*) emelt építményben (tabernákulum), vagy kőből faragott szentségházban (*pastoforium*) őrzött oltáriszentség hajléka. Keleti keresztény, görögkeleti és görög katolikus, unitus templom szentélyét mennyezetig emelkedő, oldalajtós, középen kétszárnyú kapus, képekkel, faragványokkal diszes képfal (ikonosztáz, ikonosztázion) különíti el a hajótól. Zsinagógában a tóraszekrény, frigyszekrény, frigláda helye. **Haza, hajlék, otthon**. Bejárat, bebocsátás, vízum, behozatal (import). Házunk tája, házhely, porta, belső telek (beltelek, *rég*: fundus, ülés), belsőség (udvar, gazdasági udvar, szérűskert, veteményeskert, gyümölcsös), bennvaló, élet (*székely*), épség (*Bodrogköz, Székelyföld*).

Ház belseje, védett, zárt, szent, szentelt hely: ház (kemencével fűtött szoba, a pitvar ellentéte), első ház (utcára néző szoba), tisztaszoba, nagyház (*székely*), parádés szoba, tessékszoba (*palóc*), belső ház, palota (terem, ebédlőterem, *székely*), belül fűtős, belül szelölő (szobából fűtött) kályha. Polgári ház, lakás szobái, lakószobái, helyiségei: dohányszó, úriszoba, kártyaszoba, könyvtárszoba, nappali szoba, nappali, az ebédlő, a társalgó, fogadószoba (szalon). Mellékhelyiségei: konyha, kamra, élés, éléskamra (spájj), öltözőszoba, benyíló, fürke, vakszoba (hall), fürdőszoba, illemhely, véccé, véccé, klozet, klotyó. Hálószoba, hálófülke, a háló, hálókamra, másház (*Erdély*), családi ágy, szentély. **Zárt, belső tér**, kebele, öble, légtér, belvilág, belső világosság (belvilág), térfogat, légköbméter, úrtartalom, szoba belseje (entériór), bútor, bútorzata (berendezés), képe. Belsőépítész, tervezés (*interior design*), iparművész, kárpitos és díszítő. Műtermi (*ateli-*

er-) festészet, galériatónus, sötétbarna. **Belső város**, belső terület (belterület, belváros), óváros, városmag, a város szíve (központ, centrum), piac, piactér, piacszer (*Ring*). **Belső vár**, felsővár, óvár, fellegvár, lakótorony (Visegrád alsóvárában a Salamon tornya, Sárospatak várában a Veres-torony), öregtorony (donzson: Nagyvázsony, Vázsonkő). Erődített templom, templomkastély (erődtemplom) volt a magva, ostromban fellegvára Sárospatak, Keszthely, Késmárk, Nagyszében városának, a hajdúvárosoknak, erdélyi szász és székely falvaknak, Kiszána várának. **Belső világ** (mikrokozmosz), családi kör, háza népe, rokonság, retyerutya, rokontenyészet (beltenyészet, endogámia), érdekvédelem, kamra, páholy, építőpáholy (*Bauhütte, Bauhaus*), céh (brancs), szakma, összeesküvés, bűnszövegetek (maffia, pakli), virágkosár, tojás. Anyakulcs, mesterjel (a középkori ÉPÍTÉSZETben), mesterszókincs (műszavak), szakzsargon (*legalese, medicalese, Fach-chimesisch*). **Belső ügy**, belügy, belügyminiszter, belügyér, szigorúan bizalmas, államtitok, titokvédelem, kémelhárítás, belső elhárítás (a Cég, III/III., Államvédelmi Osztály, ÁVO, Államvédelmi Hatóság, ÁVH), titkosszolgálat, Nemzetbiztonsági Hivatal, besúgó (spicli), téglá (vamzer). Személyes dolog, magánügy (intern), suskus, családi szennyes. Közeli, közelálló, szoros, belső, kebelbeli. Becenév, ragadványnév, házi név (*osztrák Őrség*). **Bizalmas ember**, meghitt (intim), benső, bensőséges, szívbeli **barátság**, testi-lelki jó barát (kebelbarát). Bejáratos, bennfentes, bevágódott, benyalatos, bizalmas ember. Belső, **személyes szolgálatra rendelt** komornyik, inas, komorna, benti leány, szolgáló, szobalány, bejárónő, benndolgos (*Somogy, Zala*). Belső tanács (szabad királyi városaink választott vezető testülete, **szenátus**), királyi, udvari, belső titkos, aranykulcsos tanácsos, bennlévő (községházán, **közalkalmazott, Hajdúság**). Bennkosztos (munkahelyén étkező), bennlakó (diák, növendék), belső munkatárs (a szerkesztőség állományában dolgozó újságíró), belsős (beltag), bentes (a faluban, nem a hátrában dolgozó, *Komádi*). • Ház körüli munka, vigeződis (*Átány*). Belső legelők, mezők (a helységhez közeli), csordajárás, (naponta hazahajtott) csorda, csürhe, hámos lovak ménese, binya (*Heves*), belső pásztorok (*Kiskunság*), **belterjes** (intenzív) **gazdálkodás**. Családi perpatvar, viszály, viszálykodás, villongás (belvillongás, belviszály, belháború), **polgárháború**.

Katlan, tengersizem, tó, beltenger, belvíz, enklávó, vár, mentsvár, menedék, szekértábor, kutyaszorító. Intézet (internátus), zárt intézet, elmegyógyintézet, bolondokháza, tébolyda, Lipótmező, Mezei Lipót, a sárga ház, diliház, vigyorgó (*Pest, funny farm*), dühöngő, gumiszoba-gumidominó, zárka, cella, monostor, kolostor, zárda, rendház, fogház, börtön, feyház, tömlőc, tömléc, duttyán, dutyi, kóter, sitt (*vagány*).

Benyit, benéz, bekukkant, bebakkan (*Jászság*), bevetődik, beállit, behatol, beszemtelenkedik, bepofátlankodik, megmelegsik, benősül, befészkelődik. Belebotlik, belekóstol, belekap, belevág, besorol, elébe vág, előz. Beleszületik, beleül. Beleavatkozik, beleártakozik (beleártja magát), csatlakozik (belép), belekerül, belekeveredik. Betakarít, gyűjt, rejt, titkol, zár, dugdos, takargat, melenget, behúzódik, megbűjlik, zárkózik, berekeszkedik (1570), elvonul a világtól, elszigetelődik, bennszorul, bennreked, eltokosodik (betokosodik), belenyugszik, meghasonlik, beleőszül, belerokkan, belevész, bennvész, bennég, belehal.

Bevezet, beavat, fölvesz, bevon, megsúg, besúg, befúj (bemószterol), kitanít, soraiba iktat, fölszentel, fölken.

Honos, hazai, otthonos, jártas, járatos, céhbeli (brancsbéli), avatott (beavatott). Belső, benti, házi, szobai, meghitt, családi, családias, kényelmes, lakályos, otthonias, meleg, benső, bizalmas, szívélyes, szívbeli, bensőséges, baráti, rokoni, belterjes, régi gyerek, a mi kutyánk kölke. Tágas, bő, férős, öblös, bendős, nagybélű, nagyehetős, bélpoklos, haspók. Szűk, szoros, fülledt, áporodott, dohos, fojtó.

Szájon át, bevételre, egy nyelet (adag), lövet (injekció), kanalas orvosság, bogyó, dilibogyó, labdacs, golyócska, kapszula, tableta, pirula, pilula, pasztilla (korongcsa), végbélkúp, hüvelytableta (belsőleg). Üvegben, kémcsőben, lombikban, laboratóriumi vizsgálatlalt, *in vitro*. Méhen belüli (*intrauterin*), magzati.

Bé, te, bé! Bé ülőre, bé, bé! (tyúkterelő). Se hüccski, se hajbe (nincs jószáguk, szegényemberek). Tessék besétálni! Kerüljön beljebb, belől (*Hódmezővásárhely*). Belől kerítették (betessékelték, *Váncsod*). A *be-* – akár a *hova?* kérdésre felelő *ki-, föl-, le-* – a mozgás, cselekvés irányát jelöli. A *becserél* céltalan, akárcsak a *kicserél, lecserél, fölcserél*, mert valószínűsége irányt jelöl. Célra a *cserél, elcserél, megcserél* vezet. A hiábavaló igekötő olyan, akár az elfordított útjelző. Nyelvünk természete szerint nyomatékos ráadásul.

197. KINN

Kinn, kint, künn, künt, kijjebb, kiebb, küjébb, künnebb (*székely*), kívül, táján, tájékán, környékén, vidékén, körül, körös-körül, szélteben, szerte. Külső felén, részén, elől, szem előtt, kinn a világban, nagyvilágban, az életben (a külvilág, *out there*), ameddig a szem ellát. Itt kinn, idekinn, ideki, ott kinn, odakinn, odaki, kívül, küllül (*Dunántúl*), kújel (*Udvarhely, Háromszék*), kúvült (*Csik*), szerte, elől, szem előtt, szeme láttára, nyilvánosan, a környéken, kinn, a határban, szabadban, szabad téren, nyílt színen, szabad tűzön, nyárson, a szabad ég, Isten szabad ege alatt, a természet lágy ölén, a Mauthnerban (*vagány*), nyílt vizen, tengeren, a határban, szabadon (szabadlábán). Otthontól távol, a határon túl, idegenben (külföldön). Bentről ki, kifelé, kintről, kívülről, kinnöt (*Torda-Aranyos*). Nyíltan, tárt kapuval, szívvel, sisakkal, meztelenül, mezítlenül, pucéran, nyilván, nyilvánvalóan, leplezetlenül, becsületesen (őszintén), kereken, egyenesen, kertelés, szépítés nélkül (áperthe), magyarul, világosan, szembeszökően, magyarmiskásan.

Kinti, kívülső, küszöbön, kapun, kerítésen túli, kívüli. Szabad, nyitott, nyílt színi, fedetlen, meztelen, mezítelen, pucér, pőre, csóré, merész, nyílt, nyilvános, hozzáférhető, nyilvánvaló, látnivaló. Nyílt (nyitott), nyíltszívű, tártlelkű, szabadszájú, leplezetlen, kötetlen, egyenes, világos, kendőzetlen (őszinte), igaz. Vándor (nomád), útonjáró, csavargó, kóbor, kivert.

Feslik, nyílik, fakad. Mutatkozik, meglátszik, kitészik, bizonyul. Kiáll, kilép, kikerül, jár-kei. Kiderül, kiszivárog, kipattan, kitudódik, napvilágra, nyilvánosságra, piacra kerül, napvilágot lát, fény derül rá, megjelenik, fellép, jelentkezik, kibújik a szeg a zsákból, kiviláglik, tárul, tátong, terül, rajzik. Kiruccan (kirándul), kicsap, kitör, kilábal (kigyógyul), szabadul, megkönnyebbül, levegőzik, föllélegzik.

Nyit, tár (kitár, feltár), tát, mutat, szemléltet, visel. Kimondja, kiböki, kivágja (kirukkol vele), megmondja az őszintét (*Pest*), kiönti a szívét (kipakol), megvall, kiteríti a lapjait, kirak, kirakodik, szemléltet, nyilvánít (kinyilvánít), kiszivárogtat, szellőztet, megszellőztet, kikotyog, kürtöl, híresztel, szabadít, megszabadít, elszabadít, vadít.

Az életben, élő szervezetben (*in vivo*, ORVOS). Nyílt törés, nyitott seb. Hintőpor (púder), kenőcs, balzsam (külsőleg – gél, zselé, emulzió). • Küldetés, kiszállás, nyílt parancs, kijárat, kilépő, útlevél, kivitel (export), kinnlévőség, be nem hajtott tartozás, külső munka, terepmunka. Szabadtéri színpad, szabadkézi rajz. Tájkép, tájfestő, kinnfestő (*plein air*), tábori állvány, viharkabát. Táborozás (kempingezés), bogrács, kondér, kulacs, csutora, sátor, ponyva, ernyő, ekhós szekér, tarisznya, szőrtarisznya, szeredás, átalvető, borjú. Vándorélet, betyárélet, cigányélet, pásztortűz. Vásár, lacikonyha, duttyán (*Szeged, Orosháza, Kiskunság*), lacipecsenye, cigánypecsenye, kofapecsenye, piac, fórum, nyilvánosság, közvélemény, közönség, nagyközönség, nép, a jónép, tér, nyílt tér (rovat az újságban), utca, az utca népe. Sátorfa, cókмок, betyár bútor, vándorcirkusz. • Szín, látszat, külső, viselkedés. Fedél, földél, fedő, földő, vakolat (pucc), dísz, kirakat, külseje, színe, látszata, csomagolás, borítás, göngyöleg, bevonat, máz (glazúr), haj, héj, bőr, hám, háncs, szijács, burok, hüvely, tok, kopáncs. Szegély, szél, széldeszka, perem, karima, párkány, orom. Homlokzat, homloknézet, homloktér, cím, címlap. Köntös, köpeny (autógumi), borítólap, tábla, gerinc (könyvé). Kijelentés, nyilatkozat, közlemény, kiáltvány.

Küülálló, **avatatlan** (laikus – rég: parasztlát, *Káldy* – harmadrendbéli ferences – parasztpap, félpap), járatlan, kontár, tájékozatlan, vidéki, pancser, pimf (*Pest*), művészkedő (amatőr), műkedvelő (dilettáns), civil, illetéktelen (*outsider*). Más vidék, föld, ország szülőtte, idegen, hivatlan vendég, jövevény. Vele együtt más idegen fiak is a kuruc világ után telepedtek Désházára (1752). Külpolitika, külügyek, külügyminisztérium, külügyér, külképviselet, követ. Külső ember, városon kívüli, bejáró (externus). Az templomban copulálándóktól (összeadandók által) is 3-3 márjás fizettetik, mint eddig... Ha dési asszonyt vagy leányt külső (városon kívüli) helyről való személy venne el, vagy ha dési férfiú külső helyről való személyt (nőt, menyasszonyt) hozand, csak 1 tallérral tartozik (a betelepülést serkentő sóbányász *Dés*, 1734). • Kinndolgos (mezei munkás, *Zala, Somogy*), kinnlakos (tanyai ember, *Hódmezővásárhely*), kinntelelő, rideg (gulya), szilaj (ménés). Vándorló, kétlegelő (transzhumance: transzmigrációs – télen sík vidéken, nyáron havasi tisztásokon, irtásokon, lázokon legeltető) pásztorok (vlachok, birszánok *Nagyszében* és *Brassó* vidékén). **Postás**, levélhordó, hajdú, hajtó, mézszáros (rég: idők postásai), talyigás, gyorsparaszt. **Fuvarosok**, szekeresek, szekereszek, világjáró, világlátott emberek, hányatott, csángáló élet (*Hétfalu* – *szatmári* falucsúfólójuk: Kisszekeres–Nagyszekeres, mind megissza, amit keres). **Vándormester**, köszörűs, ablakos-, drótostót (a trencsényi *Budatin* tájáról: Drótoznai, fótóznai!), teknővájó, üstfoltozó cigány, lókupec, lódoktor. **Házalók**, **vásározók**, **vásárosok**, csiki deszkás, máramarosi sós (kósó, marhasó) szekerek, kaszás-, vasastót (tótka), golyocsos tót (árvai), olejkár (gyógykenőcs), olajai, a túróci *Blatnicáról*, fazekastót (lángálló fazekai *Zólyomból*), dézsás oláh, füttyölős zsidó (rongyot, csontot, disznósértét vásárolt, maga csinálta fűzfa sipot fűjt érkezését hirdetve), bugyros (*Somogy* – rég: hátaskalmár, aki áruját nyárfa hordóban: kalmár-berbencében, berzencében, börböncében vagy bugyorban, bú-

tyorban hordozva házról házra, vásárról vásárra járt), batyus, gyűrűs zsidó (részjeggyűrűket adott el), bosnyák (*Bauchhändler*: Szarajevó feliratú, csuka formájú bicsak, beretva, fésű – utcai-vásári hívogatója: Sárgárigó-kánvirib, Gyűjjenek csak közelibb!), vándor istóriás (históriás könyvet, vőfény-könyvet, szerelmi levelezőt, kalendáriumot, álmoskönyvet árult), képmutogató, mutatványos, komédiás, peccenyestűtőgető. **Vándormunkások**, banda, csapat, parti, kompánia: favágók, ácsok, kubikosok, kubisok, aratók, részesaratók, summások. Vándormadár, útonjáró (nomád), baráber, alkalmi munkás, rideg legény, ember (nőtlen, magának való), betyár, betyárlány (kisegítő napszámos, *Kiskunfélegyháza*), futóbetyár, futosó apostol (beghard, begina, *Mezey László*). Száműzött, számkivetett, **jogfosztott**, az alkotmány sáncain (törvényen) kívüli, csavargó, tekerő, vagány, vagabund, zsvány, haramia, útonálló, szabadlány, személy (kurva). **Az alvilág nyelve**: csibész-, apacs-, jassz-, vagánynyelv, dodonai дума, hadova, vaker (*cigány*). • Külső munkatárs, külsős (nem a szereztség állományában dolgozó) újságíró, bedolgozó. Mezei jogász (előadást-szemináriumot nem látogató, csak vizsgáznia bejáró), bölcsész, teológushallgató. Mezei képviselők (vidékiek, akiket távirat szólitott az országgyűlésbe, *Mikszáth*).

Ház, épület homloka, homlokzata, homlokfala (frontja). Külső, kilső, kívülső, kinti, kifelé utcára tekintő, nyíló, szolgáló, néző, verő oldala. • Kiugró (rizalit, ÉPÍTÉS). Kilep, kiütközik, kiszökik, kiötlök a fal színéből, az épület homlokzatából, ház komlokából. Torkos pajta (kapuja kiugró, *Zala, Vas*). Középrizalitos, erkélyes (balkonos), kupolás, álkupolás, Grassalkovich-stílusúnak nevezett barokk kastélyok (*Gödöllő, Pécel, Nagytétény*), kocsifelhajtós (*veszprémi* püspöki palota, *Fellner Jakab*, 1765–76). Oszlopcsarnok (*porticus*, a Magyar Nemzeti Múzeum, *Pollack Mihály*, 1837–40, klasszicista oszloprendes, timpanonja szobordiszes, lépcsős – lépcsőpofáján szavalta Petőfi a NEMZETI DAL-t). Ámbitus, hambitus, ámbit, hambit (a *porticus* kishemesi, kuriális alkalmazása, *Kiskunság, Nyugat-Dunántúl*). **Tornác** (parasztházé, vasútállomás peronja). Homlok-tornác, ásitó (utcára tekintő, *Kömlő*), oldaltornác (az udvarra), körtornác (a házat körbefogó, *Erdély*), tört tornác (a házból kihasított szegletben, *Nagykunság*), lopott tornác (beugró a ház hosszanti falában, *loggia*), ives (boltíves-árkádós, *Balaton-vidék*), oszlopos (a kőben szegény *Nagykunságon* szalmakötéllal becsavart és vakolt faoszlopos, másutt kőből, téglából), rédelyes (esztergált) keményfa oszlopai, a tornác lába, fája, ámbitfa, füles cölöp, szarvas oszlop (a koszorúfa tartásához), ereszet-ágas, culáp, szuláp (*Szatmár*), lókötő (*Moldva*), köztük a könyöklő, korlát, gerenda, mellvéd, ámbitdeszka (*barokó*), udvarló tornác. Toldott a tornác, ha nem a háztető fedi, hanem vízcsendesítő kieresztés. A kődisállás pilléres, lépcsős, első tornác a pitvar, konyha előtt (*Őrség, Göcsej*). A *Nagyalföldön* szegénységi bizonyítvány volt a tornác nélküli ház, suta a neve a *Kisküküllő mentén* is. A *Kisalföldön* nem divott: boltívet, boltást, gádort, csonkagádort építettek a ház ajtaja elé, s mivel az búcsúzóhelynek számított, legényfogónak nevezték. Sokféle tornác szerepű a kerítés fedeles, pados kiskapuja, a szárazkapu (*Táppé*). **Eresz**, ereszet, ereszet-csorgás, szincscsorgás (*Szeged*), csepegés, ereszalja, szinalja (*Táppé*), eszterja (*Ószentiván*), kisgerenda alja (*Szaján*), pitvar, pitar. Üstökös, buggyos ház (verő oldala fölé buktatott tetejű, *Mezőkövesd*), kalabukkos tető (a pajtakupu fölé bukó tető, *Őrség*), alatta töltés, pad vályogból, tőcik (*Szilágyság*). Az ház alatt künn ülőnk vala (*Kolozsvár*, 1597). Miklós a ház ereszébe egy kurvával fekszik (*Udvarhely*, 1591). **Lábasház**: emeletes polgári, városi ház, földszinti homlokzatát lábak, pillérek, ívek váltják ki –

középkori lábasházaink Zsolnán, Lőcsén, Késmárkon, Eperjesen, megmaradt egy-egy Győrben, Sopronban. Árkádosítás: az '56-ban szétlőtt Pest helyreállításakor a Rákóczi úton, később úttestbővítés céljával Hild József József nádor téri házának (1824) oldalhosszában. **Folyosó**, átjáró, híd, függőfolyosó (gang). • Gyámkő, konzol, párkány kiszegül, kiötlök. Zárt erkély, vigyázóház, vigyázócska (*Sárospatak*, a Várkastély déli homlokzatán Lorántffy Zsuzsanna címerével, 1643), filegória (tornyos, 1652), szakállszárasztó (*Sümege*, 1572), morgószín (toronyerkély, a *csarodai* Árpád-kori templomtornyon, a *nyírbátori* fa harangtornyon, 1686, a *Szentendrén* felállított *nemesborzovai* harangtornyon), zárt sarokerkély (copf, *Győr*; modern, emeleteken fölhúzózó, *Újlipótváros*: *Chicago baywindow*; posztmodern, LEGO épületelem). • Filagória (fából épült sokszögű kerti ház, saletli), szín (1685), mulatóerkély (*Gyöngyös*, *Orczy*-kastély kerítésfalán, *Pécs*, kanyonházak kertjében, *Szécsény*, kastély; reformkori neve: gyönyörde), lugas (pergola), leveles árnyék (*Eötvös Károly*, a *Vajda*), kert, kerthelyiség, levélszín (lakodalmas lombsátor), leveles (*Hajdúság*) leveles sátor (*Lovászpataona*).

Külső ország (a más megye *Somogyország*, *Rosseország* szemében). Külső-Somogy (a megye északi, Balatonnak tekintő fele). Külszél (északi, északkeleti szél, *Somogy*). Külső (igában a bal felőli ló, a nyerges, a csás ökör), külső, haladó sáv (autópályán a jobb felőli, *Kriechspur*), műszaki (leálló) sáv. Elsőkert (előkert), elsőudvar, elsővár, elsőtorony, kapuvédő torony, barbakán. **Kinti, kifelé néző**, házon kívüli, a határban lévő, **szélső**. Külső vár, huszárvár (a lovasságé), Palánk (*Szeged*). Keréte, amely Palánknak is nevezetik, a vár (felvonó-)hídján kívül mind a négy oldalról kőből rakatott (*Vajdahunyad*, 1681). Az Poklos (bélpoklos, leprás, fenerühes) utcában, az kúszó várbeli házánaál (*Marosvásárhely*, 1647). Peremváros, peremkerület, peremvidék, gyepű elve, határsáv, előváros, kertváros. Latorkert (vár, város legkülső karos kerítése rablók ellen, XVI–XVII. sz.). Tarisznyavár (végvárak falakon kívüli, megfigyelőerőssége – szolgálatos őrei tarisznyában vitték ki napi ételmüket). Külső kert, szálláskert, akol, akókert, ólaskert, majorkert, szérűskertek, kertség (a hajdúvárosokban). Hóstát, hostát (Ott kinn a hostátban, *Kolozsvár*, 1600), hostánc, hustánc (*Sárospatak*), hostya (a város határán, falán kívüli, birtokán belüli szolgáltató település). Hostátiak, zsellérek. Külső város, Polgárváros (*suburbium*, *Keszthely*, 1715), a város pereme (külváros, külterület, kültelek, *rég*:) bécs – a *becő* régibb formája –, ma már csak mint cigánybécs (*Makó*), cigányszeg, cigánysereg (*Rimaszombat*, ma: *Romaszombat*), cigánynegyed, péro (*cigány*), Limbus (a pokol tornáca, tisztítóút, *Vác*, Jimmy Carter *Habitatjána*k kerülete – *in the limbo*, *out in the boonies*, *sticks*), Kandia (*Beregszász*, *Debrecen*, *Kolozsvár*, *Miskolc*, *Füzesgyarmat*), kandiások (szegénynegyedek lakói), Tabán (*Buda*, *Vác*, *Hatvan*), Tripolisz (*Pest*, *Angyalföld*). Külső telek, külsőség, künnvaló (a belső telken, belsőségen, bennvalón, háztájon kívüli föld, birtok, *székely*), tanya (*Érmellék*). Külső, nagyobb tanács (polgárjoggal bíró városlakók utcánként, fertályonként választott testülete, magisztrátus). Külső (határban, tanyán, erdőben végzett paraszti) munka. Zöldvásár (a kerített vásárhelyen kívül, vám és helypénz nélkül – ami nagyon eladó volt, lopott holmi, állat), futóvásár, betyárvásár (a régi Hortobágyon).

Külterjes (extenzív) gazdálkodás, állattenyésztés, szilaj lótartás, rideg pásztorkodás: szürke magyar marha, rackajuh, szalontai és bakonyi sertés réti legeltetése évhosszat, nyári, téli legelő, nyaraló, teledő, enyhely, szárnyék, karám, akol – vagy ősztől tavaszig a nem tejelő, nem hizlalt, nem igazott vagy meddő, herélt tőkemaráhát, heverőmarhát,

kupecmarhát tartották külső legelőkön. Külső tehetség volt a gazda kinnháló, kinnhálóló, kinntelelő, kinnvaló jószág: szilajméné, ridegbarom, gulya, konda. Őrzője a kinnháló szilajcsikós, ménespásztor, gulyás, ridegjuhász, nyájjuhász, kanász (*Dunántúl*), kondás (*Duna–Tisza köze, Tiszántúl*).

Ki vele! (dobjátok ki! – vagy – halljuk az igazat!). Kívül tágasabb! Kifelé! Takarodj! Pusztulj a háztól! Állatnak: méz ki! mars ki! hüccs ki! Kifelé áll a szekere rúdja (hamarosan elcsapják). Az cigányt úgy rántá be az kajántai ember, hogy minden szeméremtete künn vala (*Kolozsvár*, 1568). Őszvelapult a feje, agya veleje is künn volt (*Kolozsvár*, 1582). Kiment a ház az ablakon (kitudódott a családi titok). Kinn vagyunk a vízből, az összes vízekből! (Ennyi nem elég az üdvösséghez.) Vagyon ezen doboló bástyának szegletin kőből és téglából rakva, gombos-sendelyes héjazat alatt egy doboló filegória, melyben vagyon pálcástul egy páros (kétfenekű) dob (*Fogarás*, 1676). Se kinn, se benn, mint a kapufél (akinek az ügye elintézetlen, függőben). A *ki*-igekötő is, akár a többi, a cselekvés irányát szabja meg. *Kibővít*, mert be nem bővíthet – de minek a *ki*? *Kipihen* magát – hova? *Kisepri*, *kitakarítja a lakást*, *kimossa a szennyest* – lehetne pedig a tiszta lakás is, a mosott ruha is jó még valamire. A szennyet, a piszkot, azt lehet, akár gyökeresen: kiganézni – de nem *kitartóan*, mert hova tart ki vagy mit? Az első *külfecske* – *paganus*: külföldi (*Calepinus latin–magyar szótára*, 1585) – után jött a nyelvújítói külváros (1781), külvilág (*Kazinczy*, 1794), külpolitika és külügy (*Helmezy*, 1832). A *külszín*, *küllem*, *külalak* fölösleges voltára *belszín? bellem? belalak?* kérdése vall. A *külhonon* (ugyancsak *Helmezy* – ki a szókat elmetszi – 1833) már Vörösmarty nevetett. A legújabb *külgazdaság*, *külpiac* veretesnek szánt politikai korrektsége (*p. c.*) pedig arra, hogy *külnyelvet* tanulni ugyan nem akaródzik, hanem a *belnyelvet* felejtjük rendesen, továbbra is.

Gábor Miklós

ROSSZKEDVÜNK ÉVE: 1955 (IV)

Délelőtt húsvét volt nálunk.

Itt volt a becsületes O., itt volt a hosszúra nyúlt, szép Andriská, lejöttek Sarkadi Erziék is, és beállított a pisze Román Kati, úttörő-egyenruhában és sapkában, két farkocskában piros szalag, csinosága ünneplő tudatában, kövér és piros volt, állandóan nevetett, az ember ránézett, és muszáj volt vele nevetni. És itt volt Julika, meghökkentő pofijával, jókedvű főszereplőként. Énekelt, mondogatta versikéit, ugrált, nevetett, gyerekvendégeivel foglalkozott – élt. Ha mérges lett, azt mondta: – A kutyafáját! – ha Ilonka azt mondta: – Tele van a szívem búval-bánattal! – Juli rögtön közbeszólt: – Nekem is az a bajom. – A dallamos hangja, ahogy mondta: – Nem mesél? – mély, magas, közép – , a léptek zaja, ahogy futott, át a szobákon, és idehallatszott az ajtón keresztül is az asztalhoz! Néha egy-egy puffanás: gyakran elestünk, néha a fejünk is nagyot szólt a szekrényajtóban. De nem sírtunk, legfeljebb, ha a hegyes asztalsarkának men-